

Azərbaycanlıların öz yurdlarından ermənilər tərəfindən zorakı deportasiya tarixləri...

III yazı

İradə Sarıyeva

Azərbaycanlıların indiki Ermənistan (Qərbi Azərbaycan) ərazisindən erməni şovinistləri tərəfindən yalnız iyirminci yüzillikdə üç dəfə deportasiya edilməsi böyük tarixi həqiqətdir. Ermənilər Kremldəki tərəfdarlarının dəstəyilə soydaşlarımızı öz ata-baba yurdlarından deportasiya etməklə həm tarixi torpaqlarımıza sahiblənmək istəyiblər, həm də bütövlükdə Azərbaycan türklərinin izlərini tamamilə Qərbi Azərbaycandan silmək məqsədi güdüblər.

Təəssüflər olsun ki, sonnda buna nail olublar. Erməni şovinistləri nəinki azərbaycanlıları, eləcə də bu torpaqda tarixən azərbaycanlılarla qonşu yaşayan xalqları da deportasiya ediblər. Bu gün monoetnik dövlət olan Ermənistanda ermənilərdən və bir də erməniləşdirilmiş yezidi kürdlərdən başqa ikinci bir xalq yaşamır.

Azərbaycan türklərinin indiki Ermənistan adlanan ölkənin ərazisindən, Qərbi Azərbaycandan ermənilər tərəfindən deportasiya edilməsinin tarixini araşdıranlardan biri olan tarixçi-alim Nuru Məmmədovun üzə çıxardığı faktlar çox ilginçdir. Alimin tədqiqatı nəticəsində məlum olur ki, ermənilər keçmiş Azərbaycan SSR K(b)P MK-nın birinci katibi Mircəfər Bağirova da şər atırlar. Erməni mətbuatı iddia edir ki, guya ki, bu işdə M.C.Bağirovun da əli olub. Alimin bildirdiyinə görə, 1990-cı il noyabrın 11-də "Ermənistanın səsi" qəzetində həmin məsələ ilə bağlı dərc edilən məqalədə yazılmışdı ki, guya M.Bağirov Q.Arutyunovla əvvəlcədən razılaşıdıqdan sonra xaricdə yaşayan erməniləri Ermənistanda yerləşdirmək məqsədilə hər ikisi 10 dekabr 1947-ci il tarixli məktubla Stalinə müraciət edib. "Bu müraciətə cavab olaraq SSRİ Nazirlər Soveti iki qərar vermişdir. M.C.Bağirovun məktuba imza atıb-atmaması tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif versiyalarda izah edilir. Azərbaycan K(b)P MK-nın ikinci katibi olmuş M.H.Seyidov xatirələrində yazır ki, 1947-ci ilin oktyabrından MK-nın Siyasi Bürosunun qərarı ilə Azərbaycan K(b)P MK-nın birinci katibi M.C.Bağirova Yessentukidə müalicə olunmaq üçün 4-5 aylıq məzuniyyət verilmişdi. Ona görə də səlahiyyətlər ikinci katibə keçmişdi. Tarix elmləri doktoru, professor E.İsmayılov belə hesab edir ki, bu iş razılıq vermədiyi üçün M.C.Bağirov müvəqqəti olaraq vəzifəsindən kənarlaşdırılmışdı. Digər tərəfdən isə Azərbaycan rəhbərlərindən kiminsə həmin məktuba imza atıb-atmaması İ.V.Stalin üçün həlledici olmaya da bilərdi. Tarixi sənədlərdən məlumdur ki, 1947-ci il noyabrın 28-də Ermənistan K(b)P MK-da geniş büro iclası keçirilmişdi. Həmin iclasda azərbaycanlılar yaşayan rayon partiya komitələrinin nümayəndələri və respublikanın yüksək vəzifəli şəxsləri iştirak edirdi. Bürodə Arutyunov demişdi ki, Moskvada olarkən M.C.Bağirovla azərbaycanlıların Ermənistandan köçürülməsi və 450-500 min erməninin bura qaytarılması, onların buradan köçürülənlərin boş qalan mülklərində yerləşdirilməsi məsələsi razılaşıdırılmışdır. Hətta Arutyunov bildirmişdi ki, bu razılaşma Mikoyanın, Beriyanın və Deqonazovun (SSRİ Xarici İşlər nazirinin müavini) qəbullarında olarkən əldə edilmiş və bütün qəbullarda M.C.Bağirov iştirak etmişdir.

Stalinin imzası ilə hər iki qərarla Azərbaycan millətindən olan kolxozçuların və başqa əhalinin Ermənistan SSR ərazisindən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu qərarların birincisində (23 dekabr 1947) göstərilirdi ki, Ermənistan SSR-dən 1948-ci ildə 10 min, 1949-cu ildə 40 min, 1950-ci ildə isə 50 min azərbaycanlı (cəmi 100 min) Azərbaycan SSR ərazisinə köçürülməlidir. Bu qərar 1953-cü ilə qədər qüvvədə qaldı. Başqa sözlə, 1948-1953-cü illərdə Ermənistan SSR ərazisindən Azərbaycana 150 min azərbaycanlı köçürüldü. Hər iki sənədi nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, onlar tələsik hazırlanmışdır və heç bir şərait nəzərə alınmamışdır. Qərarın belə təcili hazırlanmasının mahiyyəti onun 11-ci maddəsində daha aydın görünür. Burada deyilir: "Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinə icazə verilsin ki, azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar onların boşaltıldıqları tikililər və yaşayış evlərindən xaricdən gələn erməniləri yerləşdirmək üçün istifadə edilsin".

SSRİ Nazirlər Sovetinin 10 mart 1948-ci il tarixli "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar tədbirlər haqqında" qəbul etdiyi 754 sayılı qərarla göstərilirdi ki, bu sənəd SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli qərarına əlavədir. 1948-ci il 10 mart tarixli qərarla artıq köçürmə ilə əlaqədar konkret tədbirlərdən bəhs olunurdu. Qeyd edilirdi ki, Ermənistan SSR-dən Kür-Araz ovalığına köçürülən kolxozçular özləri ilə əsas

istehsal vasitələrini - kənd təsərrüfatı maşınlarını, avadanlığı, canlı və mexaniki qoşqu qüvvələrini, bütün növdən olan ev heyvanlarını və quşları, nəqliyyat vasitələrini və başqa əşyaları da apara bilərlər”.

N.Məmmədovun vurğuladığına görə, qərarda Ermənistan SSR və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə tapşırılırdı ki, bir ay müddətində əhalinin əmlakının dəyərini ödənilməsi qaydaları müəyyənləşdirilsin. O qeyd edir ki, köçürüləcək əhalinin yerləşdirilməsi, qoşqu vasitələrini və ev heyvanlarını apara bilmələri və digər məsələlər üzrə əlavə tədbirlər barədə Azərbaycan rəhbərliyi 1948-ci il fevralın 2-də və aprelin 14-də qərarlar qəbul etdi. “Azərbaycan hökuməti İrəvanda xüsusi nümayəndəliyini açdı və Mürsəl Məmmədov adlı şəxsi ora rəhbər təyin etdi.

SSRİ rəhbərliyi köçürülmə ilə bağlı həlledici qərarları Azərbaycan SSR hökumətinin üzərinə qoymaqla özünün tarix qarşısındakı məsuliyyətini "sığortalayırdı". Kommunist rəhbərlər bu incə siyasəti ilə, əslində, deportasiyanın əsl mahiyyətini ört-basdır etmək istəyirdilər. Tezliklə müəyyən olundu ki, Kreml rəhbərlərinin tələm-tələsik verdikləri qərarlar çox ağır sosial və siyasi bəlalar törətdi, köçürülənlərin ciddi narazılıqlarına səbəb oldu və böyük mübahisələr yaratdı. Bununla bağlı Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Ermənistandakı nümayəndəsi Mürsəl Məmmədovun M.C.Bağirova ünvanladığı 12 aprel 1948-ci il tarixli məktubunda deyilirdi ki, köçürülən azərbaycanlılar, ilk növbədə, öz daşınmaz əmlaklarını (evlərini) satmaq istəyirlər. Ancaq bu məsələdə böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Hər gün kolxozçular müraciətlər edir, ancaq müsbət cavablar almırlar. Erməni rəhbərləri qəsdən və süni şəkildə əngəllər törədirlər ki, azərbaycanlılar mülklərini sata bilməsinlər. Hətta bəzilərinə evlərini satmağı qadağan edirlər. Məktubun sonunda deyilirdi: "...Məndə bu barədə kollektiv ərizələr vardır..."

Bundan başqa, Kür-Araz ovalığı suvarılan torpaqların istifadə idarəsinə tapşırıldı ki, köçürülən kolxozçulara texniki yardım göstərilməsi, yaşayış evlərinin tikilməsi və yardımçı təsərrüfatların yaradılması üçün onlara kömək etsin. Həmin il köçürülənlər üçün 2500 yaşayış evi tikmək nəzərdə tutulurdu. 1952-ci ildə Ermənistan SSR-dən köçürmə planı 24,6 faiz yerinə yetirildi. Köçürülənlər üçün evlər tikilməsi planına 80,6 faiz əməl olundu. Lakin bir mühüm məsələni qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin kütləvi şəkildə köçürülməsinə etiraz bildirənlər və müqavimət göstərənlər getdikcə artır, bəziləri hətta geri qayıdırdılar. Araşdırmalar göstərir ki, deportasiya edilən azərbaycanlılar dövrün və zamanın sərt üzünə baxmayaraq, hətta Stalinin imzaladığı qərarlara da məhəl qoymurdular. 1948-1950-ci illərdə 376 təsərrüfatın geri qayıtması xəbərini Ermənistan Nazirlər Sovetinin sədri S.Karapetyan (29 may 1950-ci il tarixli teleqramında) Ermənistan üçün faciə hesab etmiş və dərhal ciddi tədbirlər görülməsini zəruri bilmişdi. Geri qayıdanların sayı Stalinin ölümündən sonra daha da sürətləndi.

Azərbaycana köçürülənlərin sayı ilə əlaqədar bir məsələyə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Sənədlərdən aydın olur ki, həmin illərdə rəsmi köçürmə ilə yanaşı, Ermənistanda yaradılmış dözülməz şəraitdən, təhqirdən canını qurtarıb Azərbaycana pənah gətirənlər də az olmamışdır. Hətta yerli rəhbərlər qərarda göstəriləndən daha çox azərbaycanlıyı müxtəlif yollarla torpaqlarından qovmağa çalışırdılar. Əksər hallarda erməni daşnakları və silahlı dəstələri azərbaycanlı ailələrin evlərinə soxulub onları təhqir edir, incidir və köçməyəcəkləri təqdirə öldürməklə, mal-mülklərini dağıtmaqla hədələyirdilər. Həmin vaxtlarda kilsənin və erməni təbliğatının fəallaşması və mərkəzdən yararlanması azərbaycanlı əhalini ağır vəziyyətə salırdı. Ona görə ki, həm yerli partiya və hakimiyyət orqanlarından, həm Ermənistan, həm də SSRİ rəhbərliyindən heç bir kömək görməyən azərbaycanlılar özlərinin daşınmaz əmlakını ya ucuz qiymətə satır (əgər sata bilərdisə), ya da vahimədən tez qurtarmaq üçün mal-mülklərini orada qoyub qaçırdılar”.

Alimin vurğuladığına görə, araşdırmalar nəticəsində məlum olub ki, 1948-ci ildə 429 ailə (2384 nəfər), 1948-1950-ci illərdə isə 1000 təsərrüfatdan çox (7 min nəfər) azərbaycanlı ailəsi müxtəlif təzyiqlərə məruz qalaraq pərakəndə halda əmlaklarını qoyub Azərbaycana pənah gətirib. Bu isə dözülməz maddi çətinliklər törədirdi. Erməni millətçiləri azərbaycanlılar arasında müxtəlif şayiələr yayır, vahimələr yaradırdılar. Nəticədə minlərlə azərbaycanlı ailəsi nəinki Azərbaycanın müxtəlif rayonlarına, hətta SSRİ-nin başqa respublikalarına da qaçmağa məcbur olmuşdu. Beləliklə, 1948-1953-cü illərdə Ermənistandan 144.654 nəfər doğma ev-əşiyindən zorla köçürülmüşdü. “Ermənistan ərazisində elə indinin özündə əvvəllər azərbaycanlıların yaşadığı yüzlərlə kənd xarabazarlığa çevrilmişdir. Ermənistan KP MK-nın 1975-ci il yanvar plenumunda göstərilmişdi ki, 476-dan çox kənd istifadəsiz qalmışdır. Deportasiya ilə yanaşı, yaşayış məntəqələrinin adlarının dəyişdirilməsi, təhsil və mədəniyyət ocaqlarının bağlanması, rayonların birləşdirilməsi sürətlə aparılırdı. Nəticədə yüzlərlə, minlərlə kənd və rayon adları erməniləşdirilmişdi.

1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki doğma yurdlarından qovulması Stalin-Mikoyan siyasətindən irəli gələn planın məntiqi yekunu idi. Bu siyasət totalitar rejimin bütün zamanlarında özünü büruzə vermiş və həmişə də ən incə metodlarla həyata keçirilmişdir.

Xüsusilə M.Qorbaçov hakimiyyətə gəldikdən sonra (1985-ci ildə) ermənipərəst siyasət rəsmi dövlət səviyyəsinə çatdırıldı. Türk və müsəlman dünyasının qatı düşməni olan M.Qorbaçov bütün

məsələlərdə anti-Azərbaycan mövqedə dayanır və bu siyasəti yeridirdi. Həmin mövqe 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların deportasiya siyasətində də özünü göstərmişdi. Sovet rəsmi sənədlərində bir çox köçürülməyə hüquqi-siyasi qiymət verildiyi halda, azərbaycanlıların deportasiyasının heç adı belə çəkilmirdi. Təəccüblüdür ki, SSRİ Ali Sovetinin 1989-cu ilin noyabrında (41 il sonra) məcburi köçürülməyə məruz qalmış xalqlara qarşı repressiya aktlarının qanunsuzluğu, cinayətkarlığın etiraf olunduğu və onların hüquqlarının müdafiəsi haqqında bəyannaməsində azərbaycanlıların Ermənistan SSR-dən köçürülməsinə toxunulmur, bu hadisə deportasiya hesab edilmir.

1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən kütləvi şəkildə deportasiyasına düzgün və obyektiv hüquqi-siyasi qiymət ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən verildi. Ulu öndərin "1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən, tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında" 18 dekabr 1997-ci il tarixli Fərmanı böyük elmi-siyasi, tarixi əhəmiyyətə malik sənəddir.

Erməni millətçiləri və daşnakları tərəfindən Azərbaycan xalqının başına gətirilən müsibətlər nəticəsində təkcə XX yüzillikdə 2 milyondan çox azərbaycanlı erməni vandalizminin, soyqırım siyasətinin qurbanı olmuşdur. Azərbaycanlıların kütləvi şəkildə deportasiya edilməsi, 150 mindən çox dinc əhalinin zorakılıqla dedə-baba torpaqlarından qovulması, on minlərlə insanın ağır məşəqqətlərlə üzləşməsi, yüzlərlə və minlərlə günahsız adamın xəstələnməsi, həlak olması, bir sözlə, xalqımızın başına gətirilən dözülməz faciələr hüquqi cəhətdən 1948-ci ildə BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasının qəbul etdiyi qərarın 2-ci maddəsinə uyğun olaraq soyqırım və etnik təmizləmə kimi qiymətləndirilməlidir” - deyə alim bildirib.